

A MŰVELŐDÉS KÉT OLDALA

VÁZLAT A KULTÚRAKÖZVETÍTÉS NÉHÁNY ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI PROBLÉMÁJÁRÓL¹

„*Úgy cselekedj, hogy akaratod szabálya egyúttal általános erkölcsi törvény alapjául szolgálhasson.*”
(*Hétköznapi nyelven ez annyit jelent, hogy annak tudatában kell cselekednünk, amit jogosnak tartunk másokkal szemben, amit jogosnak kell elismernünk magunkkal szemben is.*)
Immanuel Kant

„Különböztessük meg a műveltség két oldalát – javasolta még az 1970-es években Déry Tibor. Az író szerint az egyik oldalt az úgynevezett civilizációs műveltség képezi, amely arra tanít, hogyan viselkedjék az ember a közösségekben, a társadalomban. A másik oldalt pedig az a tudás alkotja, amely lehetővé teszi az ember számára, hogy megértse a világot. Értse az agyával, de értse ösztönösen is, az érzelmeivel és ezt a két oldalt hangolja össze. Nem elég az – mondja Déry –, ha én kalaplevéve viszszaakoszló annak, aki engem udvariasan köszönt, legyen bennem mélyen valamiféle rokonszenv és tisztelet is az iránt, akinek szeretetet mutatva visszaemelem a kalapomat”.²

Kérdezem magamtól, s másoktól: Déry Tibor gondolatai napjainkban avittá váltak, beporosodtak, netán utópisztikusak?

A műveltség a felvilágosodás világában még azt az ideális emberképet fejezte ki, amely meghatározott szellemi értékek elsajátítására irányult. A művelődés nem volt más, mint bizonyos kánonok (művek stb.) megismerése, élvezete, melyek függetlenek a mindennapi élettől. A műveltség tartalma pontosan körülhatárolható, leírható volt. Meghatározták, hogy mit kell tudnia és ismernie egy művelt embernek. Meggyökeresedett nézet szerint

1 T. Kiss Tamás 2006 *A művelődés két oldala. Vázlat a kultúráközvetítés néhány elméleti és gyakorlati problémájáról*. VIII. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged. 2006. július 3-7. *Művelődés – műveltség*. Szerk. Török József Szeged, Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, 40-47. és *Közművelődési Nyári Egyetem 1999–2008*. [2010] *Válogatás 10 év előadásaiból*. Szerk. Török József Szeged, Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete. 173-180

2 Déry Tibor 1976 *Érteni és szeretni a világot*. In: *Ember és műveltség*. Beszélgetések a közművelődésről. Budapest, Gondolat, 80.

azok, akik nem rendelkeznek a normává emelt tudással, azok kevésbé műveltek vagy műveletlenek és a szemlélet kategorizál, stigmatizál, sőt kirekesztő, mert a műveltséget nem tekinti másnak, mint a különböző kulturális javakat birtoklók monopóliumának, tekintet nélkül azok egyéni befogadásától és alkalmazásától.

A következő évszázadokban a műveltség tartalma még jobban eltávolodik a mindennapi élettől. Újabb és újabb kánonok kerülnek megfogalmazásra. Iskolarendszerünk nagy része pedig – megkockáztatom, mind a mai napig – arra törekszik, abban látja a feladatát, hogy intézményesítse ezeket a kánonokat. A műveltség tartalmán nem sokat változtat a szabadidő megjelenése sem.³ A kánonok gyarapodnak és hatást gyakorolnak az iskolán kívüli népművelésre, a népművelésre, a közművelődésre, sőt a felnőttoktatás világára is.

Napjainkban megfordulni látszik ez a tendencia. Az új szemlélet szerint a műveltség már nem öncélú és a tartalma is igencsak differenciált. A kutatók és a gyakorlati szakemberek megfogalmazása szerint is ma már olyan típusú műveltségre van szükség, amely a mindenkorli helyzethez alkalmazkodó kombinativitásra épül. A kombinativitás lényege röviden abban foglalható össze, hogy az egyén képes arra, hogy a látszólag össze nem tartozó dolgok között felismeri a lehetséges összefüggéseket, új egységben foglalja össze meglévő tapasztalatait és a megszerzett ismereteit. A gyakorlatban mindez azzal párosul, hogy a nyugati civilizáció fogyasztói társadalmi megteremtették a műveltség kombinatív és egyben erkölcsi alapparancsait, sőt, olyan új típusú kánonjait is, mint „szeresd önmagad”, „valósítsd meg önmagad”, „győzz le minden akadályt”. Következésképpen előállhat az a helyzet, hogy a kényszerből teljesítők és a szabályosan versenyzők a kombináló szabályszegek sikereinek láttán úgy érzik, hogy kudarcot vallanak a mindennapokban.⁴

3 Tibori Timea 2002 *A szabadidő szociológiája*. Budapest, BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Kar.

4 T. Kiss Tamás 2006 *Kölcsönhatások. A kultúráközvetítés néhány elméleti kérdéséről*. Pécs, PTE FEEK.

A tudástársadalmakká átalakuló fogyasztói társadalmak szinte kizárólag a gazdasági eredményeséget és a versenyt tekintik meghatározónak. Az ember humán erőforrássá változott, olyan struktúráként, „kompetencia gombokkal” irányítható szerkezetként definiálódik, amely nemcsak programozható, hanem különféle programok egyik elemévé, vagy cserélhető „alkatrészévé” tehető. Az egyén műveltségének mércéje, mértéke, értéke azonossá vált a versenyben elért teljesítményével és helyezésével.

A fogyasztói társadalom által kanonizált műveltség egyre szélesebb körben honosodik meg és válik elfogadottá. Eszközrendszere – a kultúrákövetítés – elterjedt és polgárjogot nyert nemcsak a kultúra világában munkálkodó körében. Ezt bizonyítják a különböző ágazati, területi tevékenységek is.

N^o1 – Egyrészt

– A kultúrákövetítés megjelent a politika világában, teret hódít a gazdasági szektorban. A politikusok kultúrákövetítésnek tekintik a politizálást, a politikai tevékenységet. A közgazdászok a kultúrákövetítésben jelentős gazdasági tényezőt, tőkeképződést, tőkeáramlatot látnak.

– Alábbhagytak az adózás szakmai viták is. Úgy tűnik, ma már nem kérdés, hogy milyen feladatokat lát el a népművelő, miben írhatóak le a közművelődési szakember szakmai funkciói, mik a kompetenciái egy művelődésszervezőnek, mit tartalmaz a kulturális menedzser tevékenysége, milyen feladatokat lát el majd egy andragógus. A különböző válaszokat közös nevezője a kompromisszum és a konszenzus, amely ezeket a képzettségeket és foglalkozásokat kultúrákövetítő tevékenységnek nevezte el.

– A médiumok szolgáltatásait ugyancsak kultúrákövetítésnek tekintik. A sajtó, a rádió, a televízió, a tömegkommunikációs intézmények a demokrácia, a pluralizmus, a szólásszabadság jegyében hatalmas mennyiségben közvetítenek mindent, mindenkinek, mindenkoron.

– Különböző konferenciákon állásfoglalások, nyilatkozatok, manifesztumok születnek a kultúrákövetítés fontos és nélkülözhetetlen szerepéről. Teljesen mindegy, hogy ezek a konferenciák a pedagógia, az egészségügy, a közlekedés, a bűnmegelőzés, a közgazdaság, a kutyatenyésztés vagy a prostitúció stb. problémáival foglalkoznak.

– Felteszem a kérdést: napjainkban egy valamirevaló tanítási és oktatási fórum nélkülözheti a

kultúrákövetítő szemléletet, annak technikai eszközrendszerének bemutatását? A válasz: nem. A kultúrákövetítő tevékenység részletes bemutatása nélkül a pályázó aligha reménykedhet támogatásban.

– Hétköznapi életünk is a kultúrákövetítés „lázában” él. A felvilágosítás, a tájékoztatási kötelezettség teljesítése, a postaládákba elhelyezett közlemények, információk, a kultúrákövetítés napjaink természetes velejárói és eszközei. A lakásokban, otthonainkban a különféle kultúrákövetítő technikák garmadája jelenik meg, egyre újabb és még újabb „családja” tolakodik be.

– Összességében: A kultúrákövetítő (egyáltalán a közvetítői) szemléletre és eszközrendszerekre épülő különféle modellek gyors terjedése, hálózatszerű térhódítása kezd emlékeztetni a multinacionális tevékenységeket folytató szervezetek világához.

N^o2 – Másrészt

– A politikai pártok és a politikusok köznapi kultúrát közvetítő tevékenységei és magatartásformái inkább modellt nyújtanak és szolgáltatnak technikát a „bűnbakképzéshez”, a „gyűlöletbeszédhez”, a „mások lejáratásához, morális megsemmisítéséhez”, az „igazság leplezéséhez”, a „hazudozáshoz”, mint a kultúra szerves részét képező erkölcsi, etikai értékek és kívánatos viselkedési formák képviselőjéhez.

– A közgazdászok a kultúrákövetítésen többnyire az eladhatóságot értik. Eladható az, ami árucserében érvényesül, amit pénzért megvesznek, amihez valós kereslet társul. Az „eladható kultúra” azonban nálunk nem azt jelenti, hogy a felajánlott téma, tudás, technika épp kedvező tulajdonságai következtében képes az érdeklődés felkeltésére, hanem azt, hogy értéktelen, sekély, a művészi megalkuvás, a művészi szabadság, az oktatási színvonal feladásának a terméke.

– A nyugvópontra jutott szakmai vitáink mögött gyakran a problémák „szőnyeg alá söprése” húzódik meg. Korszerűtlen szemléletek és elavult módszerek öltöttek magukra mai ruhát: a jól bevált eljárások, a bármi áron „modernnek, európainak lenni” jegyében kiszorulnak: az új és hatékony nézetekre épülő közvetítő technikák nehezen adaptálhatóak. A kultúrákövetítés korszerű elmélete kidolgozatlan, gyakorlata egyoldalú és kaotikus.

– A médiumok egyrészt kultúrágyártó nagyüzemek, másrészt termékeiket árusító családi plázákká váltak, harmadrészt beszedik a „tizedet”. Különösen a televízió. Saját termék – saját értékesítési lánc, saját

vásártérrel. A vevőnek el sem kell hagynia a lakását, ha vásárolni akar, de akkor is fizetnie kell a kultúráközvetítésért, ha történetesen be sincs kapcsolva a tévéje. A kultúra önállósult a társadalommal szemben, kiszabadult a társadalmi kontroll alól.

– Az intézmények állásfoglalásokat tesznek közzé a kultúráközvetítésről, mint például az Országos Köznevelési Tanács (2005. január). A „kultúra üzemmódjának” egyik fontos elemeként sürgeti a hazai kultúráközvetítés globális intézményrendszerének kialakítását. Már csak egy új tárcára van szükség, ilyen még nem volt: Kultúráközvetítési Minisztérium! A tudástársadalom kialakításához nélkülözhetetlen lenne egy ilyen főhatóság!

– A nevelés és a nevelő elnevezés, nevelői tevékenység és foglalkozás, mint státus mindinkább hiányzik az iskolai (alap, közép, felsőoktatási) programokból. A kölcsönösség, az interakció helyét a kultúráközvetítés foglalja el. Közvetít a tanító, a tanár, az oktató, aztán vagy van „vevőantennája” a diáknak, vagy nincs, ez már az ő baja. Hogy a diák érti-e a közvetített (leírt, elmondott) szöveget – kit érdekel? A tanárok műveltségének megítélése jelenleg, a relatív műveltség világában nézőpont kérdése, a felnövekvő nemzedék számára a számítógép (az internet) vált a kultúráközvetítés megbízható tanítójává, tanárává, oktatójává.

– Ismertek a köznapiból beszédben és a hivatali nyelvezetben egyre gyakrabban előforduló rideg, kultúráközvetítő szemléletet tükröző szavak. A „közlöm”, „közöld”, „közli”, „közölte”, „továbbítom”, „tudomására hozom”, „tudatom magával/önnel”, „felhívom a figyelmét”, „átadom”, „tájékoztatom”, „vegye tudomásul” kifejezések, mint egy „fatörzsbe ütötték a közvetít információkat két ember között”.

– Összességében: Előállt az a helyzet, hogy napjainkban a különféle kultúráközvetítő gyártástechnológiával előállított és szolgáltató katedrálisokban forgalmazott „művi műveltség” látszik valódinak. A művi műveltség gyártása és terjesztése jó üzlet. Különösen jól profitál belőle a média, a felsőoktatás, de a felnőttképzés is.

Kultúráközvetítés – kultúraelsajátítás

A kultúráközvetítés szemlélete és gyakorlata egymástól gyökeresen eltérő világok és eszközrendszerek ellentmondásos összeházasításából született. A kultúra a szabadság világa, a közvetítés egy céltudatos, racionálisan behatárolt cselekvés.

A kialakult polgári társadalmakban kezdte először érzékelni, hogy az emberiség történelme fejlődési folyamat, a lét alacsonyabb szintjéről halad a lét magasabb szintje felé. A kezdetekben mindez csupán arra a meggyőződésre épült, hogy a polgári társadalom ésszerűbb és jobb, mint a feudális társadalom hűbérisége. Később ezt az álláspontot megerősítették a tudományos és technikai eredmények is. Az új világrészek felfedezésével és a gyarmatosítással pedig adódott az összehasonlítás lehetősége a civilizált népek és a természettel még közeli kapcsolatban élő primitív (egyszerű) népek között. A XIX. századtól kezdve azonban a kultúra fogalma mindinkább változott. Az emberek észben, erkölcsben és ízlésben meghatározott fejlettségéről áttevődött a hangsúly a műveltséget fejlesztő eredményekre: a tudományra és a művészetekre, vagyis a tárgyasult kultúrára. A kultúrát az embereken kívül álló, felhalmozott javakban kezdték látni.

A kultúráközvetítés képviselői úgy vélték, hogy a kultúrát tehetséges emberek hozzák létre, mások pedig közvetítők útján juthatnak hozzá, így válhat megismerhetővé számukra.

A XIX. század második felétől foglalkozássá váló, még szűken értelmezett kultúráközvetítés egyre erőteljesebben intézményesül és differenciáltabbá válik. A tevékenységek a XX. században kibővülnek a természeti értékeket közvetítő szervezetekkel és módszerekkel.

A „szaporodjatok és sokasodjatok és töltsétek be a földet, hajtsátok birodalmatok alá, és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön csúszómászó mindenféle állatokon” isteni parancs nagyon megnövelte a távolságot az ember és a természet között.⁵ Szükséges volt újrateremteni az ember és a természet közti kapcsolatot. Szimbolikusan így ír erről Csoóri Sándor a *Töredék* című elbeszélésében.⁶ „Jó lépkedni a hepehupás egyenetlen erdei utakon. Egészen másként rugózik rajtuk a gerinc, a csípő, a térd, mint a betonon. A beton engesztelhetetlen.

5 László Ervin 1998 *Harmadik évezred. Veszélyek és esélyek*. A Budapest Klub első jelentése. Budapest, Új Paradigma, 51.

6 Csoóri Sándor 1982 *A félig bevallott élet*. Budapest, Magvető, 26; és Zsikó János 2004 *Ariadné fonala: A kultúráközvetítés elméleti és történeti kérdéseinek egyetemi, főiskolai tanulmányozásához*. Pécs, PTE FEEFI, www.old.feek.pte.hu/feek/feek/index.php?urlink=212 [letöltve:2005.02.01.]

Nem más, mint az ég és a föld közé becsúztatott szigetelő réteg. Egyrészt nagy találmány, védi az embert a sártól, az elmerüléstől, másrészt korlátozza is: nem sűg a talpának semmit”, mert ott van még a cipő és a zokni is, amely csak növeli a távolságot az ember talpa és a természet között.

A kulturális értékekhez jutás, a természettel való kapcsolat akkor kezdett problémássá válni, amikor megszűnt az alkotókat és a műveket átvevőket (ami még a népi-paraszti kultúrában tovább él), az embert és a természetet közvetlenül összefűző viszony.

A kultúrák közvetítés XIX. században gyökerező szemlélete egyre nagyobb feszültség előidézőjévé és komoly problémák forrásává kezdett válni. A közvetítő rendszerek eredményeként naponta tapasztalhatjuk a „műveltség szimulálását”, az „ál-műveltség térhódítását”, „tétlen műveltség”, a „rituális műveltség” stb. jelenlétét. Megkerülhetetlen feladattá vált a kultúrák közvetítés helyének, szerepének, funkcióinak és módszereinek újragondolása.

Amennyiben elfogadjuk, hogy nagy általánosságban a kultúra ismeret, akkor:

- mennyi ismeret tekinthető már kultúrának?
- milyen ismeretek nélkülözhetetlenek?
- mely szintek felelnek meg az egyén kultúráját kifejező és reprezentáló műveltségnek?

Amennyiben a műveltséget nem olyan normának tekintjük, amit feltétlenül el kell érni, akkor bármely ismeret műveltséget jelenthet, még az írástudatlan is, legfeljebb csak a műveltség alacsonyabb szintjéről van szó. Hasonlóan járhatunk el a második kérdés esetében is, ha elfogadjuk, hogy tulajdonképpen mindegy, milyen ismeretekkel rendelkezik valaki, hiszen a műveltségtartalma amúgy is differenciált, vagy nemzetenként, társadalmi rétegenként, foglalkozásonként, érdeklődési körönként erősen eltérő. Az érvelés második fele jogos, ám a kezdete vitatható. Ebből ugyanis az következne, hogy a műveltség-fogalom viszonylagos, mindenki azt ért rajta, amit csak akar. Persze ebből az is kiolvasható, hogy a szintjei is önkényesen határozhatóak meg. Amit az egyik ember értékesnek tart, azt a másik elutasítja. A harmadik kérdésre adható válasz is leegyszerűsíthető, hiszen mindenkinek anynyi tudása, műveltsége, kultúrája lesz, amennyit a társadalmi helyzete megenged.

A relativizálás csak fokozza a zavart, a megfogalmazott kérdésekre kockázatos ilyen módon vá-

laszolni. Amennyiben elfogadjuk, hogy nem elég tudni, mi van, mi történik a szűkebb és a tágabb világban, hanem azt is meg kell érteni, hogy a jelenségek milyen okokra vezethetők vissza, akkor azt is el kell ismernünk, hogy a közvetített ismeretek mennyiségénél van egy sokkal fontosabb követelmény: a minőségük, ami csak akkor jelenhet meg, ha az információkat egymásra vonatkoztatva tudjuk értelmezni. Ilyen viszonyítási pont lehet például a dolgok és események történetisége. Két példát szeretnék megemlíteni. Az egyik: ha valaki ismeri, hogy mi a gyümölcs ára aznap a piacon, az lehet fontos a számára, de néhány év múlva már érdektelen. Az a tudás viszont, amelyik az árak alakulását időszakonként képes mérni, egymással összevetni és a változások okaira is következtetni, jóval időtállóbbak, ezért értékesebbek. Az elsőnek a tájékozottság, míg a másodiknak már műveltség-értéke is van. A másik példa: a tényeknek társadalmi vonatkozása is van. A fentebb említett példánál maradva: az árak helyi alakulása csak az ott élőknek mond valamit. Országos és nemzetközi viszonylatban azonban az árszínvonal már olyan gazdasági értékmérő is, amelyben sokféle meghatározó tényező szerepelhet.⁷

Az egyén műveltségének kialakulása és állapota nem korlátozódhat az ismeretek, a közöttük lévő összefüggések, a hozzájuk kapcsolódó alkalmazások és a viselkedésben érvényesülő mentalitások közvetítésére. Az egyén recepciós (és adaptációs) képessége legalább ennyire lényeges.

Számos kutató elemzi a kultúrák közvetítés kialakulásának fejlődését, szakaszait, arra törekednek, hogy leírják koronkénti feladatait. Kezdeményezések történnek a fogalom meghatározására, funkcióinak különféle – spekulációktól sem mentes – körülhatárolására.⁸ A kultúra elsajátítására azonban eddig csekély figyelem irányult. Pedig nagy szükség mutatkozna olyan kutatásokra, melyek feltárják a kultúra befogadásának mai valóságát, és fontos adalékokkal szolgálnak a felnövekvő nemzedék és a felnöttek körében végzett oktató munkához, továbbá

7 Maróti Andor 1984 *Tanulmányok a művelődésről*. Budapest, Művelődéskutató Intézet; Maróti Andor 1994 *A művelődéstudomány alapjai*. Pécs, JPTE FEEFI.

8 Hidy Péter 2001 A művelődésszervezők szerepfelfogása és pályaképe. In: *Funkciók és szerepek az ezredfordulón*. Szerk. Török József. Szeged, Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, 19-38; és T. Kiss Tamás: *A népművelőtől a kulturális menedzserig*. Budapest, 2000. IIZD VV – Új Mandátum.

a kulturális értékek iskolán kívüli hatékony közvetítéséhez. Elkerülhetetlennek látszik olyan szemlélet kialakítása és meggyökereztetése, amely egységben kezelné az egyén kultúráközvetítésének-kultúraelsajátításának személyre szabott, mikro-univerzális világát.⁹

Az eddig megfogalmazottak tükrében milyen választ adhatunk a bevezetőben feltett kérdésre? Alapvetően azt kell mondani, hogy Déry Tibor gondolatai ma sem tekinthetők korszerűtlennek vagy utópisztikusnak. Sem a múltban, sem a jelenben nem vezetett eredményre a kánonokba fogalmazott műveltség vagy a kanonizált gyakorlati tudás egyoldalú felfogása, az elméletnek és a gyakorlatnak a vaglyagossá tétele. A művelődés két oldalát képező kultúráközvetítés és kultúra elsajátítás is csak együtt és együttesen teremtheti meg azt a műveltséget, amely Illyés Gyula szerint lehetővé teszi az ember számára, hogy a jót a rossztól, a szépet a rúttól, a valóságost a hamistól árnyalatában is képes legyen megkülönböztetni. A kultúráközvetítés és a kultúra elsajátítás elválaszthatatlanságára figyelmeztet Hankiss Elemér is, amikor azt mondja, hogy aligha tekinthető művelt embernek az, aki Shakespeare összes műveit ismeri, ugyanakkor megalázza ismerősét, munkatársát, diákjait, családtagjait, szomszédjait.

Korábban publikált írásaiban is szóvá tettem, méltatlan a személyiséget humán erőforrásnak nevezni,¹⁰ olyan közgazdasági tényezőnek, organikus struktúrájának leírni, amely „kompetencia gombokkal” tetszőlegesen vezérelhető.

A Föld nevű „élő bolygón” az ember addig létezik, amíg önmaga környezetbe ágyazásával ember tud s akar maradni és ameddig a másikat is képes műveltségének mindkét – közvetítő és befogadó – oldalával érző, értő, megértő és együttműködő partnernek tekinteni!¹¹

9 T. Kiss Tamás 1998–1999 Adaptációról több tételben. *Kultúra és Közösség*, 4:23-32, 1:83-93.

10 T. Kiss Tamás 2001 A tudásalapú társadalom – Esemény és Valóság. In: *III. Civil Fórum. A tudás, mint társadalmi erőforrás*. Szerk. Somai József. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány, 35-51.

11 T. Kiss Tamás 2005 *Beszélő viszony*. Budapest, Új Mandátum.